

ЮВІЛЕЇ

УДК 94 (477)

Людмила Студьонова

ТАРАС ШЕВЧЕНКО САМ ПО СОБІ Й У СВІЙ ЧАС

(До 200-річчя від дня народження великого поета і художника)

Автор статті робить спробу відійти від заполітизованого образу Т. Г. Шевченка і показати його становлення як людини і видатного митця в умовах епохи, в яку він народився і зростав, використовуючи при цьому вже опубліковані літературні джерела.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Павло Енгельгард, Петербург, звільнення від кріпацтва, Кирило-Мефодіївське товариство, Микола I, Оренбурзький окремих корпус, Олександр II, свобода.

Коротка цитата із статті Михайла Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм»: «Шевченко настільки великий чоловік для українства, що зовсім не диво, коли на його так часто оглядаються українці й не українці, коли заїде розмова про українську справу. Лихо тільки, що досі ніхто не зваживсь докладно розсудити об тім, що таке справді Шевченко **сам по собі й у свій час**, а всі, хто бравсь писати про нього, перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилось про українського кобзаря»¹.

І це правда, що «кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба». Наприклад, радянські літературознавці, історики літератури і мистецтва зробили з Тараса Григоровича жертву кріпосництва, великого революціонера, демократа, політичного діяча, борця із солдатчиною, поміщиками і врешті-решт – із самодержавством. У березні 1939 року святкувався 125-річний ювілей Тараса Шевченка. До цієї дати виданий «Збірник пам'яті Т. Г. Шевченка»². Невідомий автор передмови пише, що лише після жовтневої революції «огненні вірші великого поета-революціонера» стали близькими і дорогими всім народам великого Радянського Союзу. Наводиться цитата зі статті «Пам'яті Т. Г. Шевченка», яку вмістила більшовицька газета «Путь правды» 25 лютого 1914 року, аби підкреслити негативне ставлення до творів поета з боку царської влади: «Страдалець-поет, почти всю сознательную жизнь проживший под запретом, больше полувека после своей смерти по-прежнему остается под запретом»³. У цьому винна «царська цензура, цензура уряду поміщиків і капіталістів», яка «забороняла видання революційних творів великого поета». В радянський час все різко змінилося. Твори великого народного поета не лише видаються доступними тиражами. *Йде наукове розроблення його безсмертної спадщини на основі принципів марксистсько-ленінської науки*⁴.

Так, професор О. П. Оглоблін⁵ назвав свою статтю «Шевченко – борець проти кріпосництва і царизму». Розповідаючи за допомогою статистики про тяжке становище

Фото І. В. Гудовського.
1859 р.

селян у першій половині ХІХ ст., автор приводить своїх читачів до думки, що саме тому Тарас Шевченко став на шлях боротьби *«проти кріпосництва, проти царизму, проти всякого визиску й гноблення людини людиною»*. Ця боротьба *«вогнем запалила прекрасну творчість Шевченка. ... ця боротьба на віки-вічні зробила ім'я великого українського поета, справжнього «гражданина мира», рідним і близьким великій, вільній сім'ї народів Радянського Союзу і всьому передовому й прогресивному людству»*⁶.

Інший автор, П. Г. Приходько, написав методичний матеріал для вчителів п'ятих, шостих і дев'ятих класів за назвою *«До вивчення життя і творчості Т. Г. Шевченка в середній школі»*. Він радить *«вибрати ті біографічні факти, які мають велике значення для розуміння життєвого шляху Шевченка, для розуміння зростання його як великого поета, як революціонера, непримиренного борця проти царизму і поміщиків. Подаючи всі ці факти, учитель в окремих випадках порівнює тяжкі умови життя поета з умовами нашого радянського життя (наприклад, життя і виховання дітей)»*⁷.

З того часу практично нічого не змінилося. Тема, що *«таке справді Шевченко сам по собі й у свій час»*, багато десятиліть доступна кожному досліднику, хто зацікавлений відійти від принципів будь-яких політичних поглядів на особистість і творчість великого поета та художника. Автор даної публікації бере на себе сміливість бути одним із таких дослідників, аналізуючи відомі літературні джерела.

Отже, Тарас Григорович Шевченко народився в кріпосницькій Російській імперії, до складу якої тоді входила Україна. Десятий том Зводу Законів Російської імперії відносив кріпосних селян до рухомого майна. Тому поміщики вільно розпоряджалися ними як своєю власністю. Саме Тарас Шевченко і був такою власністю, бо побачив світ 9 березня 1814 року в с. Моринці Звенигородського повіту Київської губернії (нині Черкаської області) в родині кріпосного селянина Григорія Івановича Шевченка. Батько майбутнього поета належав поміщику, дійсному статському раднику, графу Василю Васильовичу Енгельгарду, племіннику світлішого князя Григорія Потьомкіна⁸. Села Вільшана, Тарасівка, Зелена Дубрава, Вербівка, Воронівка і Сеґединці граф Енгельгард отримав у спадщину від свого дядечка князя Потьомкіна. Села Кирелівка, Гнилець, Петрики, Моринці і Пединівка купив пізніше. Останні роки життя Василь Васильович провів у селі Вільшана.

У молодості Енгельгард закохався у польську княжну. Він викрав її з дівочого монастиря. Але дозволу на шлюб закохані так і не отримали. Проте це не завадило їм народити трьох синів і двох дочок. Коли цивільна дружина Василя Васильовича померла, її поховали в Кирелівці. Один із синів княгині, Павло Енгельгард, який відіграв значну роль у долі Тараса Шевченка, народився 5 лютого 1798 року. Семирічним хлопчиком він став пажем при імператорському дворі. За десять років поступив на військову службу і дослужився до звання полковника.

У Вільно на балу Павло Енгельгард познайомився із вісімнадцятирічною красунею, баронесою Софі Енгельгард – дочкою генерал-лейтенанта, курляндського барона Герхарда Енгельгарда, який виявився далеким родичем. Освідчився у коханні і попросив руки дівчини. Весілля відсвяткували у Вільшанському маєтку Енгельгардів. Протягом десяти років у подружжя народилося чотири сини і три дочки.

Знайомство Павла Енгельгарда з майбутньою дружиною відбулося в 1823 році. Це був тяжкий рік для Тараса Шевченка – померла його мати. Незабаром батько одружився із вдовою, яка мала трое дітей і була суворою до пасинка. Хлопчика доглядала старша сестра Катерина, поки не вийшла заміж. У 1825 році помер Григорій Іванович Шевченко.

У 1828 році відійшов у інші світи Василь Васильович Енгельгард. Йому було п'ятдесят років. Він вважався найбагатшою людиною в Україні. Спадкоємці розділили між собою розлогі маєтки. Вільшанський куш перейшов до сестри покійного Олександри Браницької. Села з капіталами були поділені між синами. Наймолодшому з них, Павлу Енгельгарду, дістались Кирелівка, кілька сусідніх сіл і 17 тисяч кріпосних. Він успадкував від батька понад три мільйони рублів.

Павло Енгельгард обладнав одноповерховий будинок для своєї родини в селі Будище. За його наказом набрали штат прислуги. Окрім дорослих, узяли селянських

дітей, серед яких був чотирнадцятирічний Тарас Шевченко. У листі до редактора журналу «Народное чтение» від 18 лютого 1860 року Тарас Григорович згадував: *«По-мещику, только что наследовавшему достояние отца своего, понадобился расторопный мальчик, и оборванный школяр-бродяга попал прямо в тиковую куртку, в такие же шаровары и, наконец, в комнатные казачки. ... Барин мой был человек деятельный: он беспрестанно ездил то в Киев, то в Вильно, то в Петербург и таскал за собой в обозе меня для сидения в передней, подаванья трубки и тому подобных надобностей. Нельзя сказать, чтоб я тяготился своим тогдашним положением: оно только теперь приводит меня в ужас и кажется мне каким-то диким и несвязным сном»*⁹.

Восени 1829 року Павло Васильович отримав призначення на посаду третього ад'ютанта до Віленського генерал-губернатора Олександра Римського-Корсакова. Енгельгард узяв із собою і Шевченка. Як згадував сам Тарас Григорович, одного разу, коли господарі поїхали на бал, він *«зажег свечку в уединенной комнате, развернул свои краденные сокровища [лубочні картинки. – Авт.] и, выбрав из них казака Платова, принялся с благоговением копировать»*. Час так швидко пробіг, що юнак не помітив присутність Енгельгарда, який повернувся з балу. Він надавав хлопцеві ляпасів, посмикав вуха за те, що міг би спалити не лише дім, але й місто. Наступного дня за наказом пана Шевченка висік кучер Сидорко¹⁰. Тарасу здалося, що Енгельгард не помітив його мистецтва копіювальника. Як показали наступні події, це було не так.

У Вільно Павло Васильович віддав юнака на навчання до художника-портретиста Іоганна Лампі. Домовився про уроки у професора Віленського університету Янаса Рустама. Гроші вчителям платив Енгельгард. Дружина Павла Васильовича Софія Григорівна навчила Тараса говорити польською і французькою. Проте основні знання мов Шевченко отримав від хазяйських лакеїв.

У 1831 році, коли Енгельгард переїхав на службу до Петербурга, він знову-таки забрав із собою Тараса Шевченка. Сім'я Павла Васильовича оселилася в будинку №26 по вулиці Моховій, власниками якого були купці Щербакови.

І тут у житті Шевченка з'являється особа на прізвище Ширяєв. Існують різноманітні читання щодо знайомства Тараса Григоровича з цією людиною. Василь Григорович Ширяєв (1795-?) був відомим у Петербурзі художником-декоратором та орнаменталістом, мав власну майстерню, власних учнів. Павло Васильович запросив Ширяєва для наведення мистецького порядку у власній квартирі. Деякі дослідники переконані, що Шевченко побачив роботу Ширяєва і захопився ним. Виникло бажання стати учнем художника. Після настирливого наполягання Тараса Павло Енгельгард дав згоду влаштувати свого слугу (в цьому був переконаний сам Шевченко) на навчання до Василя Ширяєва. Інша версія полягає в тому, що влаштуватись учнем у майстерню художника-декоратора було не так просто. Тому через родичів своїх близьких знайомих Енгельгарду вдалося здійснити бажання Шевченка. В 1832 році Павло Васильович підписав чотирирічний контракт з Василем Григоровичем Ширяєвим. За цим документом ховалися немалі гроші, які мав платити пан Енгельгард. Якимось не стикується образ жорсткого кріпосника з його ставленням до бажання свого слуги.

Тарас Григорович оселився в квартирі будинку №8 по Загородному проспекту, де мешкав Василь Ширяєв. Тут Шевченко прожив до 1838 року і написав акварельні портрети Павла Енгельгарда (нині зберігаються у Національному музеї Кобзаря) та Євгена Гребінки. Вперше в житті Тарас отримав гонорари за малярство.

Про ширяєвський період свого життя Шевченко писав так: *«... несмотря на весь гнет тройственного его [Ширяєва. – Авт.] гения, я в светлые весенние ночи бегал в Летний сад рисовать со статуи, украшающих сие прямолинейное создание Петра»*¹. Тут необхідно зазначити, що Василь Ширяєв теж походив із кріпосних селян і був відпущений на волю 1828 року. Він вимагав від своїх учнів покори, а неслухняних міг покарати без тілесного насильства – вимагав сидіти вдома і без дозволу нікуди не відлучатися.

У Літньому саду Тарас Григорович познайомився із земляками, теж художниками, Іваном Сошенком та Аполлоном Мокрицьким, з яким Шевченко вперше відвідав Ермітаж і оглянув картини видатних майстрів.

Минули роки з моменту виїзду юного Тараса з України. Тепер він уже був петербурзьким кріпаком з іншим розкладом життя. З книги Андрія Яцевича «Крепостной Санкт-Петербург пушкинского времени», яка побачила світ у Ленінграді в 1937 році¹², стає зрозумілим, чому Павло Енгельгард був уважним до здібностей Шевченка. Автор розповідає, що прислуга в ті часи розділялась на кілька штатів. До вищого штату належали так звані «назначені в науку». Це були здібні хлопчики, яких навчали грамоти і наук задля того, щоб із них згодом комплектувати домашніх лікарів, управителів маєтностей і фабрик, художників, капельмейстерів хорів та оркестрів, людей інших професій. Тарас Шевченко як художник виправдав надії свого пана.

Іван Сошенко упростав Василя Ширяєва відпустити Шевченка на місяць, аби він мав змогу відвідувати залу живопису Товариства заохочення художників, утвореного в Петербурзі в 1820 році відомими в Росії меценатами у відповідь на реформи президента Імператорської академії мистецтв О. М. Оленіна. Одна з реформ обмежувала доступ до академії вихідцям із кріпосного та міщанського стану. Адже раніше в академію брали дітей слуг, солдатів, позашлюбних дітей. Деякі з меценатів були наближені до царського двору, як наприклад, П. А. Кікін – статс-секретар Олександра I, що став скарбником закладу. Засновники склали «Основні правила для керівництва діяльності Товариства заохочення художників». Цей документ став основою статуту, затвердженого 28 квітня 1833 року Миколою I. З цього часу товариство перебувало під опікою російського імператора. Від Імператорського двору надходили щорічні грошові субсидії для талановитих художників. Грошову допомогу постійно отримував і Тарас Шевченко. До того ж товариство надавало молодим живописцям і скульпторам замовлення, субсидії для навчання за кордоном, випускало їхні книги та альбоми.

Малюнки стороннього учня Тараса Шевченка на засіданнях творчої комісії товариства завжди заслуговували на похвалу. Рекомендувалося мати його на увазі на майбутній час – передбачалося навчання здібного молодого художника в Академії мистецтв. А для цього треба бути вільним.

У літературознавчих джерелах, присвячених Шевченку, описується один і той же епізод – візит видатного художника Карла Брюллова до Павла Енгельгарда з метою умовити його відпустити на волю свого придворного художника. Карл Павлович вмовляв Павла Васильовича бути філантропом (благодійником), тобто зробити вільну безкоштовно. Однак господар повівся нетактовно, грубо з гостем і заявив, що діятиме за законом – відпустить Шевченка лише за гроші. І назвав суму – 2500 рублів.

Думається, що Карл Брюллов знав про документ за назвою «Указ про вільних хліборобів», ухвалений Олександром I 20 лютого 1803 року. Історія його така. Граф С. П. Румянцев, російський дипломат, сенатор і меценат, син відомого державного діяча П. О. Румянцева-Задунайського, в 1802 році передав імператору «Записку про вільних хліборобів» із пропозицією звільнити селян від кріпосної залежності. Документ отримав схвалення у Державній раді. Після цього Олександр I видав указ про вільних хліборобів, який діяв п'ятдесят вісім років. За свою свободу селяни мали сплатити викуп грошима або у вигляді оброку чи повинності. Поміщик оголошував умови викупу. *Договори поміщиків із селянами за «Указом про вільних хліборобів» затверджував цар.* На жаль, цей документ передбачав добровільну основу для власника кріпаків.

Документально не відомо, чи називав Павло Енгельгард суму викупу в розмірі 2500 рублів. По суті, для нього, мільйонера, це була незначна сума. Адже граф Шереметев, наприклад, вимагав від своїх кріпосних десятки тисяч рублів у обмін на свободу.

До того ж дослідники життя і творчості Шевченка почерпнули ці факти із повісті Тараса Григоровича «Художник», вважаючи їх достовірними. У творі ім'я Енгельгарда не названо. Поміщик головного героя безіменний. До того ж повість і автобіографічна, і художня, з елементами вигаданих фактів та образів. Пошлемося на статтю Юрія Барабаша «Художник петербургский!», опубліковану в московському журналі «Вопросы литературы» (2002. – №1), в якій відомий літературознавець писав, що перша частина повісті Шевченка «Художник» є меморіально-документальною, де ми бачимо автопортрет письменника, а друга – *«переключається в плоскість художественного*

вымысла, перед нами персонаж, чья жизнь и печальная судьба никак не пересекаются с биографией автора».

Опубліковані документи і матеріали щодо викупу Тараса Шевченка свідчать про інше. Так, відомий живописець Аполлон Мокрицький у своєму щоденнику записує в 1837 році: *«18 марта. Четверг. Часам к 7-ми пошел я к Брюллову. Там были уже Венецианов и брат его Федор, скоро пришел и Краевский и прочел нам прекрасные стихотворения Пушкина... Когда все ушли, я остался один, говорил Брюллову насчет Шевченка, старался подвигнуть его на доброе дело, и кажется, это будет единственное средство – через Брюллова избавить его от тяжелых цепей рабства. И штука ли! Человек с талантом страдает в неволе по прихоти грубого господина! 31 марта. Среда. Вечером после чая отправился я к Брюллову с письмом от Михайлова. Он послал меня за Василием Ивановичем, и, когда тот пришел, я предложил им рассмотреть дело Шевченко. Показал его стихотворение, которым Брюллов был чрезвычайно доволен, и, увидя из оного мысли и чувства молодого человека, решился извлечь его из податного состояния и для этого велел мне завтра же отправиться к Жуковскому и просить его приехать к нему. Не знаю, чем-то решат они горячо принятое участие. 2 апреля. После обеда призвал меня Брюллов. У него был Жуковский, он желал знать подробности насчет Шевченка. Слава богу, дело наше, кажется, примет хороший ход. После класса был на уроке. Брюллов начал сегодня портрет Жуковского и препохоже»*¹³.

Подробиці про Тараса Шевченка Василь Андрійович почув від своїх приятелів і поставився до юного художника зі співчуттям, бо сам мав незвичайну біографію. В. А. Жуковський (1783-1852) народився в Тульській губернії від поміщика Афанасія Івановича Буніна і полоненої турчанки Сальхи. Хлопчику дали прізвище поміщика Андрія Жуковського, який був нахлібником в домі Буніних і всиновив його. Василь Андрійович пройшов нелегкий шлях, перш ніж з 1815 року опинився на придворній службі, став вихователем Олександра II і автором гімну Російської імперії «Боже, Царя храни!»¹⁴.

Те, що Жуковський був людиною при царському дворі, відіграло значну роль у подальших подіях, пов'язаних з іменем Шевченка. Написаний Карлом Брюлловим портрет Василя Андрійовича був розіграний під час проведення лотереї у круглому залі Нового (Олександрівського) палацу Царського Села 14 квітня 1838 року. В лотереї взяли участь Микола I, його син Олександр (майбутній імператор Олександр II), велика княгиня Олена Павлівна, велика княжна Марія Миколаївна та особи, які того дня були за обіднім царським столом. Велика княжна Марія Миколаївна заплатила за лотерейні білети при розігруванні портрета Жуковського 300 рублів асигнаціями. Великий князь і спадкоємець царського трону Олександр Миколайович – теж 300 рублів. Цариця Олександра Федорівна – 400 рублів¹⁵. Всього було зібрано 1000 рублів.

Цікавий факт: велика княгиня Олена Павлівна, дружина великого князя Михайла Романова (брат Миколи I), купила автопортрет Тараса Григоровича, виставлений на академічній виставці, в грудні 1860 року за 200 рублів.

Ось чому на допиті у III відділенні 21 квітня 1847 року Тарас Шевченко на питання, яким чином він був визволений із кріпосної залежності, відповів так: *«... в 1838 г. был освобожден из крепостного состояния августейшей императорской фамилией, чрез посредство Василия Андреевича Жуковского, графа Михаила Юрьевича Виельгорского и Карла Павловича Брюллова. Брюллов написал портрет Жуковского для императорской фамилии, и на эти деньги я был выкуплен у помещика»*¹⁶. Таким чином, Шевченко отримав волю за 1000 рублів, які були передані Павлу Енгельгарду. 20 травня 1838 року Тарасу Григоровичу вручили відпускну. Документ підписали Павло Енгельгард, Василь Жуковський, Карл Брюллов, граф Михайло Віельгорський, відповідальні особи його імператорської величності цивільної палати з відповідною печаткою.

Літературознавці не дуже полюбляють посилатись на спогади про Тараса Шевченка поміщика Лубенського повіту Полтавської губернії, випускника Ніжинської гімназії, відставного штаб-ротмістра Петра Івановича Мартоса (1811- бл.1890). Їхнє знайомство відбулось у Петербурзі наприкінці 1839 року на квартирі Євгена Гребінки.

На думку дослідників життя і творчості Тараса Шевченка, спомини Петра Мартоса *«написані в глумливо-зневажливному тоні..., пройняті ворожим ставленням до революційно-демократичного спрямування поезії й усієї діяльності Шевченка, але містять і деякі цікаві і цінні відомості про перший петербурзький період життя поета...»*¹⁷. Різні люди по-різному сприймали Тараса Шевченка і як митця, і як людину. Петро Мартос не був винятком. Але для нас важливим є те, що він підтвердив факт викупу Тараса Григоровича із кріпосної залежності царською сім'єю: *«Неодмінною умовою задоволення клопотання про Шевченка імператриця [Олександра Федорівна. – Авт.] зажадала від Брюллова закінчити портрет Жуковського, який Брюллов давно вже обіцяв, навіть почав малювати, але облишив, як це дуже часто бувало з ним. Портрет незабаром було закінчено і розіграно в лотереї між високими особами імператорської фамілії. Енгельгарду внесено було гроші за Шевченка...»*¹⁸.

З часу викупу Шевченко веде вільне життя і навчання. Він наймає квартиру, спілкується з талановитими художниками і поетами, сам починає писати вірші, відвідує рисувальні класи Академії мистецтв, за малюнок з натури нагороджується срібною медаллю, в числі улюблених учнів супроводжує вчителя Карла Брюллова на традиційне царське свято у Петергофі, куди прибули пароплавом. Відвідує Тарас Шевченко і літературно-музичні вечори у Михайла Глинки, на яких часто бували Віссаріон Белінський, Іван Крилов, Карл Брюллов та інші.

У Шевченка є власні гроші. Це дає йому можливість матеріально допомогти рідним. Усе складається якнайкраще. У 1840 році прийшов цензурний дозвіл на видання «Кобзаря». У травні цього ж року книга вже продавалася у книжкових крамницях В. П. Полякова. Рецензії на неї, як позитивні, так і негативні, публікуються в різних журналах. Шевченко продовжує писати вірші, навчатися в академії і малювати. В Україні його «Кобзаря» прийняли із захопленням.

Так завершувався перший, найщасливіший етап життя Тараса Шевченка, пов'язаний з Петербургом і Павлом Енгельгардом. Як би там не було, але ця людина дала йому можливість вчитися малювання, припасти до джерел світового мистецтва і культури, подружитися з відомими і поважаними інтелектуалами, які дієво вплинули на творчість і світогляд Тараса Григоровича. Змінилася й зовнішність поета. Ось яким його побачив у Євгена Гребінки Микола Олександрович Момбеллі (1823-1902) – поручик лейб-гвардії Московського полку, активний учасник гуртка петрашевців, засуджений до розстрілу, але страту йому замінили каторгою майже на двадцять років: *«Він середній на зріст, широкоплечий і взагалі міцної, сильної статури, в талії широкий через особливу будову кісток, але аж ніяк не товстий; обличчя кругле, борода і вуса завжди поголені, а бакенбарди облямовують усе обличчя, волосся підстрижене по-козацькому, але зачесане назад; він не чорнявий і не білявий, але ближче до чорнявого — не лише волоссям, а й кольором червонястої шкіри; риси обличчя звичайні; міміка і загальний вираз фізіономії виявляли відвагу, невеликі очі блищали енергією»*¹⁹.

Таким побачили Тараса Шевченка і в Україні, куди він приїхав у відпустку на чотири місяці двадцятидев'ятирічним чоловіком. На проїзд *«и на беспрепятственное где нужно будет жительство»* йому було видано квиток. Про це існує запис у журналі правління Академії мистецтв від 11 травня 1843 року²⁰. Майже за два роки, а саме 22 березня 1845 року, Тарас Григорович звернувся з проханням до правління Академії мистецтв про видачу квитка для подорожі в Україну. Свій намір він пояснив потребою *«по художественным моим занятиям»*. 23 березня 1845 року бажання Шевченка Академія мистецтв задовольнила. Йому видали ще документ такого змісту: *«Предъявитель сего, удостоенный звания (некласного) художника имп[ераторской] Акад[емии] худ[ожеств] Тарас Шевченко отправляется в малороссийские губернии для художественных занятий, почему г.г. на заставах команду имеющие благоволят чинить ему как туда, так и обратно свободный пропуск, равно и беспрепятственное на месте, где сколько нужно будет, пребывание. Во уверение чего и дан ему Шевченко сей билет с приложением Академической печати. С.-Петербург. Марта 23 дня 1845 года. Конференц-секретарь Григорович. Производитель дел А. Всеславин»*²¹. 28 листопада 1845 року Тарас Шевченко отримав прогонні розміром сто п'ятдесят рублів

сріблом і подорожню на Полтавщину від Київської археографічної комісії. Це був тимчасовий орган для розгляду давніх актів у Києві, створений 1843 р. з метою збирання і вивчення документальних матеріалів, народних переказів та археологічних пам'яток. Юридично членом комісії Тарас Шевченко став 10 грудня 1845 року. Того дня голова І.Писарев та діловод Іванішев підписали документ, в якому містилося прохання до київського військового, подільського та волинського генерал-губернаторів запросити художника академії і співробітника комісії Тараса Шевченка «для снимков с предметных памятников». Окрім цього, комісія просила дозволу в названих губернаторів сплачувати жалування Шевченку в розмірі 150 рублів сріблом на рік²².

До 1847 року Тарас Григорович побував у Чернігівській, Київській, Полтавській, Волинській та Подільській областях, де змалював архітектурні та етнографічні пам'ятки, зібрав документи, народні пісні, перекази і легенди. Це дало йому змогу вивчати історію і культуру українського народу, його життя і побут. Шевченко був переповнений враженнями від козацької вольності, пам'ятників старовини, зустрічей з людьми, які не забували часи Гетьманщини. Побачене і почуте відбилося на його творчості як поета і художника. Психологічний стан Тараса Григоровича можна пояснити словами російського письменника Олександра Радищева, автора книги «Путешествие из Петербурга в Москву»: «Я взглянул окрест меня, душа моя страданиями человечества уязвлена стала». В листі до поета і критика Петра Плетньова від 29 грудня 1846 року Пантелеймон Куліш писав: «В Шевченке я нашёл большую перемену. Он сделался образованнее и солиднее. Поездки его по Малороссии обогатили его ум множеством весьма важных замечаний. Он, между прочим, смотрит на панов так, как должно на них смотреть»²³. Проте Пантелеймон Олександрович не пояснив, що за цією неприязню Шевченка до панів нічого політичного не було. Один із його біографів Олександр Кониський писав, що Тарас Григорович був знайомий із старим розпусником Якубовичем, батьком декабриста. Перед ним виступали напівп'яні цигани з романсами на слова Лермонтова і Гете, в яких Шевченко відчув брудну пародію. До того ж він позичив старому Якубовичу під чесне слово півімперіала, а той не повернув борг. Тарас Григорович був знайомий із роменським поміщиком Аркадієм Родзянком, який «писав вірші і вважав себе за поета; «своєю тупою естетикою і своїми найбруднішими віршами по-українськи» він так остогид Тарасові, що сей мусив утікати від його до брата його Платона, «найближчого сусіда і лютого ворога Аркадієвого»²⁴. Шевченко дуже часто розчаровувався в людях панського роду. Не він шукав з ними стосунків, а вони. Тарас Григорович, перебуваючи в поміщицьких маєтках, вивчав їхній побут, звичаї, ставлення до кріпаків. При цьому, за словами Олександра Кониського, «Шевченко з натури своєї був людина високо ввічлива і добра. М'яке, наче віск той, серце його ніколи навіть в своєму ворогові особисто не забувало чоловіка».

Так що ж привело Тараса Григоровича до Кирило-Мефодіївського товариства? На думку Олександра Кониського, величезний вплив на поетичні твори Шевченка як історик мав Микола Костомаров, який прилучив поета до цього братства. До нього входили люди, серед яких Тарас Григорович міг відверто висловлювати свої думки, де його розуміли. «Звісно, не можна вгадати: чи зазнав би Шевченко солдатчини, заслання і казармово-яремної неволі і тоді, коли б не існувало того братства? – пише Олександр Кониський. – Обставини склалися так, що можна було йому і без братства вскочити в лабету; але можна було і остерегтися. В усякому разі, перед нами певен той факт, що приводом до арештовання Шевченка, приводом до доносу студента Петрова було існування Кирило-Мефодіївського товариства...»²⁵. До того ж Тарасу Григоровичу імпонувала ідея слов'янофільства, якою був пронизаний статут товариства. Він розумів слов'янофільство як братолюбство, як спілку слов'ян, що утворилася на ґрунті повної, реальної рівноправності і автономії для кожної народності. Не відомо, як поставився Шевченко до відозви «Брати українці», написаної Миколою Костомаровим приблизно в кінці 1846 року. Наполягаючи на тому, аби всі слов'яни між собою об'єдналися, автор документа закликав кожний народ скомпонувати свою Річ Посполиту так, щоб мати свою мову, свою літературу

і свою громадську справу. У відозві окреслені такі народи: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, серби і болгари. Всі вони мають створити один сейм або слов'янську раду, де б збирались депутати від усіх Речей Посполитих і вирішували діла цілого слов'янського союзу. Важливо, щоб у кожній Речі Посполитій був свій правитель на роки і над усім союзом був один правитель на роки. І при цьому – рівність і свобода для усіх. Відозву Микола Костомаров написав після того, як Микола I придушив силою польське повстання 1830-1831 року, організоване шляхтою і католицьким духовенством у Царстві Польському і суміжних з ним губерніях Російської імперії. Заколотники направили свої зусилля на відділення Польщі від Росії і приєднання її забраних західних земель до складу колишньої Речі Посполитої²⁶.

Бажання членів Кирило-Мефодіївського товариства і російського імператора Миколи I створити єдину слов'янську державу збігалися. Так, у російського історика і письменника Едварда Радзинського читаємо: *«В это время в обществе начинает упорно циркулировать фраза, которую будто бы сказал умирая Николай I: «У меня было два желания: освободить славян из-под турецкого ига и освободить крестьян из-под власти помещиков... Первое теперь невозможно, но второе – освободить крестьян – я завещаю тебе»*²⁷. Олександр II судилося скасувати кріпосне право. Уклавши важкий мир після поразки у Кримській війні 1853-1856 рр. із французьким імператором і його союзниками, що були на боці Туреччини, російський імператор утратив давню мрію російських царів про відроджену Візантію, про Велику слов'янську імперію²⁸. Ідея створити її на зразок Речі Посполитої, думається, не імпонувала російській короні.

Третього березня 1845 року студент Київського університету Олексій Михайлович Петров (1827-1883), із дворян Чернігівської губернії, написав донос попечителю Київського навчального округу освіти його величності генерал-майору Олександр Семеновичу Траскіну (1805-1855) про існування у Києві «Кирило-Мефодіївського товариства» – таємної політичної організації, членом якої був і Тарас Шевченко²⁹. Петров писав, що студент Навродський *«прочитал мне 4-ре стихотворения Шевченки, имеющие своим содержанием вообще мысли явно противозаконные»*³⁰. На запитання Траскіна, в чому полягає зміст шевченкових віршів та які з них він має, Олексій Петров відповів: *«Стихотворений Шевченки не имею; но их можно достать у бывшего студента Навродского. Содержание я мог запомнить только двух стихотворений, «Сон» и «Послание к родичам»; в первом стихотворении Шевченко представляет себя заснувшим и во сне сова переносит его в Сибирь, где он встречается с Рьлеевым и другими заговорщиками 1825 года и рассказывает им о состоянии России...; далее сова переносит его в Петербург и оставляет во дворце государя императора, где он в самых резких словах изливает свою ненависть на царскую фамилию. Во втором стихотворении он старается возбудить малороссиян к восстанию»*³¹.

Поема «Сон» є критикою російських порядків епохи Миколи I. А ці рядки викликали обурення не лише в охоронців самодержавства:

*... аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає; обок його
Цариця-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще, на лихо, сердешне
Хита головою.
Так оце-то та богиня!*

Правда полягає в тому, що Тарас Григорович змалював не карикатурний портрет імператриці Олександр Федорівни, дружини Миколи I. Вона була хворобливою жінкою, бо народжувала дев'ять разів. Царицю вимотувала лихоманка, причиною чого часто бував петербурзький клімат, до якого вона так і не пристосувалась. Олександра Федорівна часто лікувалася на європейських курортах. Вдома, серед фрейлін та інших представників царського двору, намагалася показати себе здоровою і веселою.

Саме вона сприяла формуванню в Росії традиції встановлювати новорічні ялинки.

Коли Миколі I представили наречену його сина Олександра, він побачив у ній схожість із своєю дружиною: *«Так же хрупка, воздушна, с такими же восхитительными золотыми волосами. Но главное в ее несколько на выкате лазоревых глазах были знакомые кротость и всепрощение. Правда, порой на ее тонких губах мелькала саркастическая улыбка, которая доказывала, что прощая, она все понимает! У сына должна быть именно такая жена!»*³².

На 14 грудня 1825 року була призначена коронація Миколи I, яка давала йому право обійняти російський трон після смерті батька Олександра I. Однак цей день увійшов в історію Росії як день повстання декабристів, похід за Конституцією, великий день для російських лібералів. Що відбувалося на Сенатській площі, нам добре відомо ще зі шкільної програми з історії. А в цей час Олександра Федорівна із маленьким сином, майбутнім імператором Олександром II, та його бабусею була у Зимовому палаці й відчувала неабияке душевне напруження. Після цього дня в імператриці назавжди залишився нервовий тик. А Микола I запросив графа, гвардійського генерала Олександра Христофоровича Бенкендорфа взяти участь у створенні Третього відділення – таємної поліції, де згодом допитували Тараса Шевченка. Вдруге Олександра Федорівна пережила стрес 10 грудня 1837 року під час пожежі у Зимовому палаці. Імператриця залишалася тут до останньої хвилини. Страшна подія також відбулася на її здоров'ї. Вона стала худнути, погано їсти і мало рухатись.

Тож портрет Олександри Федорівни, створений Шевченком у поемі «Сон», відповідав істині. Він називає її небогою, що в перекладі російською мовою означає «бедняжка». А рядок «та ще, на лихо, сердешне хита головою» говорить про співчутливе ставлення до хворої жінки, яка не відповідає змісту слова «богиня». Думається, що зі станом здоров'я імператриці в тодішньому суспільстві були обізнані не лише наближені до Миколи I люди. Недарма ж існує афоризм: «Пересуди – суд житейський».

Не уникнув тяги до пересудів і російський літературний критик Віссаріон Белінський. У листі до історика літератури і мемуариста Павла Анненкова в грудні 1847 року він писав: *«Я не читал этих пасквилей, и никто из моих знакомых их не читал (что, между прочим, доказывает, что они несколько не злы, а только плоски и глупы), но уверен, что пасквиль на <мператри>цу должен быть возмутительно гадок по причине, о которой я уже говорил. Шевченку послали на Кавказ солдатом. Мне не жаль его, будь я его судьей, я сделал бы не меньше. Я питаю личную вражду к такого рода либералам. Это враги всякого успеха. Своими дерзкими глупостями они раздражают правительство, делают его подозрительным, готовым видеть бунт там, где нет ничего ровно, и вызывают меры крутые и гибельные для литературы и просвещения»*³³.

Остання фраза Белінського в цьому листі виявилася пророчою відносно вироку Тарасу Шевченку. Начальник III відділення імператорської канцелярії Олексій Федорович Орлов (1786-1861) у доповіді Миколі I від 26 травня 1847 року про Кирило-Мефодіївське товариство наголосив, що Шевченко і Куліш, як з'ясувалося, не належали до Українсько-Слов'янського товариства. Вони винні за своїми власними окремими діями³⁴. Так, *«Шевченко, любя пламенно свою родину, Малороссию, он, в напечатанных им книгах, с восторгом описывал дух прежнего казачества, наезды гайдамаков, изображал в виде рыцарства, представлял историю этого народа, едва ли не знаменитее всех историй, славу ее называл всемирною, приводил песни украинские, в которых выражается любовь к вольности, намекал, что этот дух не простыл и до селе также в малороссиянах; описывал распоряжения императора Петра I и приемников его в виде угнетения и подавления прав народных...»*. О. Ф. Орлов висловив пропозицію щодо покарання Тараса Григоровича: *«Художника Шевченко за сочинение возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский отдельный корпус, с правом выслуги, поручить начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений»*³⁵. «Право выслуги» – означало право пенсійного утримання після військової служби.

Шевченко – єдиний серед нижчих чинів Оренбурзького окремого корпусу, на кого розповсюджувалася така пільга.

Так Тарас Григорович був «забрить в солдаты». Цей вираз виник в Росії у вісімнадцятому столітті, коли відбувався набір рекрутів в армію. Тогочасні селяни і прості городяни носили довге волосся і стриглися «под котелок»: на голову одягався кулінарний горщик і ножицями відстригалосся зайве волосся. Всім новобранцям до армії голили передню частину голови. За цією прикметою їх можна було швидко відшукати в разі втечі. Тому слова «забрить», «брить лбы» стали означати «забрати в армію». Таким рекрутом ми бачимо Тараса Григоровича на його автопортреті, який він написав 1847 року на початку своєї воїнської служби.

Оренбурзький окремих корпус, куди потрапив рядовим солдатом Шевченко, займався приведенням Оренбурзької, Сирдар'їнської лінії в оборонний стан. Військові зводили укріплення, куди заселялися російські поселенці, проводили експедиції, рекогносцировки і топографічні зйомки в районі Аральського і Каспійського морів, річок Сир-Дар'ї, Яни-Дар'ї, безводного степу і оз. Телекуль.

У 1848 році російського військово-морського діяча О. І. Бутакова (1816-1869) призначили начальником експедиції для дослідження Аральського моря. В Оренбурзі було побудовано шхуну «Константин» і доставлено в Раїмське укріплення поблизу устя Сирдар'ї. До екіпажу шхуни увійшов Тарас Шевченко. Серед нижчих чинів 5-го Оренбурзького лінійного батальйону 3-ої роти він відрізнявся гарною поведінкою і старанням по службі. До того ж талановито малював. Ось чому Шевченка прийняли в експедицію як художника попри заборону малювати й писати.

Про своє тодішнє життя Тарас Григорович розповів у листі до княгині В. М. Рєпніної від 14 листопада 1849 року після повернення до Оренбурга: *«Лето проходило в море, зима в степи, в занесенной снегом джеломайке, вроде шалаша, где я, бедный художник, рисовал киргизов и между прочим нарисовал свой портрет, который вам посылаю на память обо мне, о несчастном вашем друге. Проживая в Одессе, быть может, встретитесь с Алексеем Ивановичем Бутаковым; это флотский офицер и иногда бывает в Одессе, у него в Николаеве родственники и родные; это мой друг, товарищ и командир при описании Аральского моря. Сойдитесь с ним. Благодарите его за его доброе, братское со мною обращение, он, ежели встретитесь с ним, сообщит все подробности обо мне»*³⁶.

О. І. Бутаков справді по-доброму ставився до Шевченка. Клопотався, аби йому присвоїли воїнське звання унтер-офіцера. Але ніхто з високого начальства не прислухався до капітан-лейтенанта Бутакова. Коли ж у червні 1850 року Тарас Шевченко потрапив на гауптвахту за носіння цивільного одягу, листування з деякими «сумнівними» особами, за дозвіл собі писати і малювати попри заборону, Олексію Івановичу Бутакову винесено сувору догану за послаблення нагляду за Шевченком.

У ході слідства Тарас Григорович відповідав на різні запитання слідчого підполковника Чигиря. Зокрема, сказав, що на вірність службі государю імператору не присягав. Третього липня 1850 р. Шевченко підписав текст такої присяги, до якої його привів орський священик Тимашов у фортечній церкві³⁷. Добровільно чи примусово, невідомо. Шевченка випустили з гауптвахти, наказали продати цивільний одяг, бо солдат у військовій формі не потрібен. Незабаром поета перевели до Новопетрівської фортеці, де комендантом був Іраклій Михайлович Усков – людина проста і добра. Тому Шевченко міг вільно ходити будь-куди, обідати за одним столом із родиною коменданта, бавитися з його дітьми Надюшею і Наталочкою. А головне – писати і малювати, вести журнал або щоденник, листуватися з впливовими людьми в Петербурзі з приводу своєї свободи.

26 серпня 1856 року відбулася коронація Олександра II в Успенському соборі московського Кремля. До цієї дати новий імператор підписав маніфест, яким були дані пільги і послаблення декабристам, петрашевцям, учасникам польського повстання 1830-1831 років, призупинялися на три роки рекрутські набори, ліквідувалися військові поселення. Серед пільговиків опинився і Тарас Шевченко. 25 січня 1857 року шеф жандармів В. А. Долгоруков надіслав листа військовому міністру М. О. Сухозанету, в якому йшлося про те, що про помилування рядового Шевченка клопоталася її імператорська величність велика княгиня Марія Миколаївна. 1 травня 1857 року Тараса Григоровича було звільнено з військової служби.

Запис у щоденнику Шевченка від 21 і 22 липня 1857 року: «... *выходя из укрепления, встретил смотрителя полугоспиталя Бажанова, и он первый поздравил меня с свободой 21 июля 1857 года, в 11 часов утра. ... я сердечною слезою благодарности омочу руку моей благороднейшей заступницы графини Настасии Ивановны и ее великодушного супруга графа Федора Петровича. Мои незабвенные благодетели! Без вашего теплого родственного участия к моей печальной судьбе меня бы задушил всемогущий сатрап в этом безотрадном заточении. Благодарю вас, мои заступники, мои избавители!*»³⁸.

Ці слова подяки звернуті до графа Ф. П. Толстого та його дружини А. І. Толстої. Однак Шевченкові заборонили жити в столицях Російської імперії. Зобов'язали залишатися в Оренбурзі. З приводу цього комендант І. М. Усков 27 серпня 1857 року надіслав рапорт до правління Академії мистецтв у Петербурзі. 28 грудня 1857 року віце-президент Академії граф Ф. П. Толстой склав довідку президенту великій княгині Марії Миколаївні, сестрі імператора Олександра II, з приводу клопотання на дозвіл Тарасу Григоровичу жити в Петербурзі. Граф Толстой писав, що художник Шевченко десять років перебував рядовим на військовій службі. Йому вкрай потрібно повернутися до свого мистецтва, до духовного оновлення. Тому Шевченкові необхідний Петербург, необхідні класи академії, аби відвідувати уроки живопису. «*Так как его сообщники по известному делу Кулиш и Костомаров пользуются дозволением проживать в столицах, – писав Ф.П. Толстой, – то и он, Шевченко, слезно умоляет ее императорское высочество о милосердном ходатайстве относительно разрешения жить в С.-Петербурге, чтобы посещать классы Академии*»³⁹.

Велика княгиня Марія Миколаївна звернулася з листом до міністра імператорського двору В. Ф. Адлерберга, в якому містилося клопотання про дозвіл Шевченкові жити в Петербурзі. Почалося листування між В. Ф. Адлербергом і Ф. П. Толстим, В. Ф. Адлербергом і В. А. Долгоруковим. Про справу Шевченка доповіли царю Олександру II. В лютому 1858 року поет отримав дозвіл на проживання в Петербурзі з умовою, що над ним буде встановлено суворий поліцейський нагляд. Це відбулося тоді, коли в суспільстві народжувалися великі надії. І новий самодержець розпочав перші благодійні кроки. «*Общество, доселе покорно молчавшее, – читаємо у Едварда Радзинського, – громко заговорило. И все осуждали прошлое, и все требовали реформ. Публично клеймили казнокрадство, достигшее к концу прошедшего царствования небывалых размеров. Петиции с предложениями рекой полились во дворец*»⁴⁰.

«Відлигою» та епохою «перших радостей» російський поет Ф. І. Тютчев назвав час після смерті Миколи I та царя-визволителя Олександра II. Можливо, тому Шевченко не поніс жодного покарання за колючий і злий вірш «Хоча лежачого й не б'ють», написаний в Петербурзі 20 жовтня 1860 року як відгук на смерть імператриці Олександри Федорівни, матері Олександра II. Цей вчинок має чисто психологічне підґрунтя. Доля зіграла із Шевченком злий жарт. Двічі в його житті благодійниками виступили імператорські родини Миколи I та Олександра II. Психологи стверджують, що ставлення до благодійників часто носить подвійний характер і включає в себе елемент прихованої ворожості, яка виникає із почуття залежності, приниження та образи. Всі ці почуття сповна пережив Тарас Григорович.

Катерина Федорівна Юнге, російська художниця, дочка віце-президента Академії мистецтв Ф. П. Толстого, згадувала про свої враження від зустрічі з Шевченком після його повернення до Петербурга: «*Ми з матір'ю не поїхали на залізницю, хотіли зустріти його дома. Из завмираниям сердца чекали. Пролунав дзвінок, увійшов він, з*

довгою бородою, з добродушною усмішкою, з очима, повними любові і сліз. «Серденьки мої, друзі мої, рідні мої!». Уже й не знаю, що тут було: всі цілувалися, всі плакали, всі разом говорили... За приписом Шевченко мав жити в батька, тому що був у нього на поруках; але оскільки в нашій квартирі не було місця, він одержав тут же у приміщенні Академії мистецтв дві кімнати – майстерню і спальню. Тут він з усією пристрасстю своєї палкої вдачі взявся за роботу...»⁴¹.

Так розпочався останній період життя Тараса Григоровича Шевченка, не меш драматичний. Налагодити своє особисте життя йому не судилося. Тому поет все більше заглиблюється у біблейську тематику. Шевченкознавці вбачають в його поезіях схильність до алегорій, до езопівської мови. В ліриці Шевченка останніх років помітне місце займають роздуми про майбутній справедливий суспільний порядок.

Однак він не любив говорити на політичні теми. Російський письменник І. С. Тургенєв згадував про своє знайомство із Шевченком незабаром після його повернення до Петербурга: «... ми прийняли його з дружнім співчуттям, з щирою гостинністю. Зі свого боку, він тримався обережно, майже ніколи не висловлював своєї думки, ні з ким не зближився цілком; все ніби стороною пробирався»⁴².

Із спогадів Я. П. Полонського, теж російського поета і прозаїка, який познайомився із Шевченком у 1858 році, ми дізнаємося, що Тарас Григорович «був демократ не в теорії, не за своїми поглядами за життя, а, так би мовити, демократ за вдачею. Не знаю, які були його політичні переконання, але гадаю, вони були настільки непрактичні, наскільки благородні. Одного разу на вечорі у Білозерського, редактора журналу «Основа», пригадую, Шевченко підтримав думку одного заїжджого слов'янина-галичанина, що всяка політика аморальна, що з політичних міркувань чинилися і чиняться всі кривди і що з них виникають усі злощастя племен і народів, а тому для держави найкраще – не мати ніякої політики»⁴³. На жаль, так не буває. Ось чому Тарас Шевченко став заручником політичної системи і обставин, до яких його кинула доля.

1. Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991. – С.327.
2. Збірник пам'яті Т.Г.Шевченка [Електронний ресурс] : до 125-річчя з дня народження. – К. – Х.: Радянська школа, 1939. – 131, [1] с.
3. Там само, с.3-4.
4. Там само.
5. Олександр Петрович Оглоблін (1899-1992) – український історик, архівіст та політичний діяч. Під час німецької окупації – бургомістр Києва, професор Київського університету. З 1944 р. – емігрант. Жив і помер у США (місто Спрингфілд).
6. Збірник пам'яті Т.Г.Шевченка..., с.6.
7. Там само, с.112-113.
8. Григорій Олександрович Потьомкін (1739-1791) – російський державний і військовий діяч, дипломат, генерал-фельдмаршал, головнокомандувач російської армії під час російсько-турецької війни 1787-1792 рр. Був фаворитом цариці Катерини Другої, таємно повінчаний з нею. Похований у Херсоні.
9. Шевченко Т. Собр. соч. : в 5-ти т. – М., 1965. – Т.5. – С.245, 246.
10. Там само, с.247.
11. Шевченко Т. Собр. соч.: в 5-ти т. – М., 1965. – Т.5. – С.247.
12. Яцевич А. Крепостной Санкт-Петербург пушкинского времени [Електронний ресурс]. – Л. : изд-во Пушкинское о-во, 1937. – (сайт Agitclub.ru).
13. Мокрицкий А.Н. Дневник художника А.Н.Мокрицкого [Текст] /Аполлон Мокрицкий. – М., 1975. – С.113,115,116.
14. Афанасьев В.В. Жуковский [Текст] /В.Афанасьев. – М. : Мол. гвардия, 1986. – ? (сер.: «Жизнь замечательных людей»).
15. Тарас Шевченко [Текст] : документи і матеріали до біографії. 1814-1861 /за ред. Є.П.Кирилюка. – К., 1982. – С.14-16.
16. Тарас Шевченко [Текст] : документи і матеріали до біографії. 1814-1861 /за ред. Є.П.Кирилюка. – К., 1982. – С.117.

17. Спогади про Тараса Шевченка [Текст] /за ред. І.О.Дзверіна. – К., 1982. – С.417-418.
18. Там само, с. 71-72.
19. Там само, с.175.
20. Тарас Шевченко [Текст]: документи і матеріали до біографії. 1814-1861. – 2-е вид., перероб. та доп. /за ред. Є.П.Кирилюка. – К., 1982. – С.45.
21. Тарас Шевченко [Текст]: документи і матеріали до біографії. 1814-1861. – 2-е вид., перероб. та доп. /за ред. Є.П.Кирилюка. – К., 1982. – С.130.
22. Там само.
23. Шевченко Т. Собр. соч.: в 5-ти т. – М., 1965. – Т.5. – С.294-295.
24. Тарас Шевченко [Текст]: документи і матеріали до біографії. 1814-1861. – 2-е вид., перероб. та доп. /за ред. Є.П.Кирилюка. – К., 1982. – С.225-226.
25. Шевченко Т. Собр. соч.: в 5-ти т. – М., 1965. – Т.5. – С.76, 77.
26. Тарас Шевченко [Текст]: документи і матеріали до біографії. 1814-1861. – 2-е вид., перероб. та доп. /за ред. Є.П.Кирилюка. – К., 1982. – С.290.
27. Радзинский Э. Александр II..., с.130-131.
28. Спогади про Тараса Шевченка [Текст] /за ред. І.О.Дзверіна. – К., 1982. – С.280.
29. Там само, с.335.
30. Там само, с.338.

Автор статті робить спробу відійти від політизованого образу Т. Г. Шевченка і показати його становлення як людини і видатного майстра в умовах епохи, в якій він народився і рос, використовуючи при цьому вже опубліковані літературні джерела.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Павел Энгельгард, Петербург, освобождение от крепостной зависимости, Кирилло-Мефодиевское товарищество, Николай I, Оренбургский отдельный корпус, Александр II, свобода.

The author makes an attempt to move away from the politicized image of T.G. Shevchenko and show its emergence as a person and an outstanding artist in terms of the era in which he was born and grew up, using the already published literature sources.

Key words: Taras Shevchenko, Pavel Engelhard, Peterburg, clearing from villaining, Kirilo-Mefodiivskoe camaraderie, emperor Nicolai I, Orenburgski private military corps, emperor Alexander II, liberty.

